

Iwona Kaczmarek<sup>1</sup>

## **BIBLIOTEKI OŚWIATOWE I PUBLICZNE W ŁODZI W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM**

Początki łódzkiego bibliotekarstwa sięgają lat 20. XIX wieku i związane są z rozwojem szkolnictwa. Wiek XIX i początek XX zostały dość szczegółowo opisane w literaturze<sup>2</sup>, natomiast 20-lecie międzywojenne bardzo słabo. Na przełomie XIX i XX wieku na terenie miasta działały dość liczne wypożyczalnie przy księgarniach, funkcjonowały biblioteki prywatne oraz tzw. biblioteki fabryczne, gromadzone były księgozbiory stowarzyszeń i towarzystw

---

<sup>1</sup> Biblioteka Geograficzna Uniwersytetu Łódzkiego.

<sup>2</sup> Na temat XIX-wiecznego bibliotekarstwa w Łodzi pisali m.in.: J. Konieczna, *Przyczynek do dziejów bibliotek łódzkich w latach 1898-1901*, „Listy Bibliofilskie. Materiały z działalności ŁTPK” 1974; Taż, *Biblioteki łódzkie przełomu XIX i XX wieku*, Łódź 1989; Taż, *Rola wypożyczalni prywatnych w upowszechnianiu książki w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. (na przykładzie ŁWK)*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 173-188; Taż, *Biblioteka Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Pracowników Handlowych w Łodzi w latach 1887-1918*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi. Zbiory Rozproszone” 1993, s. 155-171; Taż, *Biblioteka Szkoły Powiatowej Realnej Niemiecko-Ruskiej w Łodzi w latach 1845-1862*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1989, nr 1; Taż, *Biblioteki szkół łódzkich w początkach XX wieku (do 1918)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1991, nr 2, s. 97-112; Taż, *Działalność kulturalno-oświatowa Towarzystwa „Wiedza” w Łodzi w latach 1908-1918*, „Rocznik Łódzki” 1994, t. 41, s. 175-191; Taż, *Kultura książki polskiej w Łodzi przemysłowej (1820-1918)*, Łódź 2005; Taż, *Formowanie się księgozbiorów i bibliotek dla dzieci w II połowie XIX wieku i początku XX wieku na przykładzie Łodzi*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 2009, nr 15; J. Strzałkowski, *Biblioteka przy zakładach K. Scheiblera w Łodzi na tle akcji tworzenia bibliotek ludowych w Królestwie Polskim*, „Listy Bibliofilskie. Materiały z działalności ŁTPK” 1974, s. 23-26; H. Tadeusiewicz, *Lekarze – współtwórcy Biblioteki Publicznej w Łodzi*, „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 1995, nr 350, s. 1-57; W. Wieczorek, *Holc Emil*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa 1972; Tenże, *Kon Adolf*, w: *ibidem*.

społecznych, podjęte zostały również pierwsze próby utworzenia biblioteki publicznej. Dla rozwoju życia kulturalnego w Łodzi cezurę stanowi wybuch rewolucji 1905 roku<sup>3</sup>. Ożywienie życia kulturalnego i wzrost potrzeb w dziedzinie oświaty, a także osłabienie ucisku politycznego stworzyło sprzyjającą sytuację dla rozwoju bibliotekarstwa oświatowego. Stowarzyszenia oświatowe po 1905 roku uzyskały ustawowo zagwarantowane prawo tworzenia bibliotek oraz możliwość szerokiego udostępniania swych zbiorów. Powstały pierwsze biblioteki o charakterze publicznym. Stopniowo traciły na znaczeniu wypożyczalnie przy księgarniach. Lata przed I wojną światową to okres coraz intensywniej rozwijającego się bibliotekarstwa powszechnego<sup>4</sup>. Do akcji oświatowych szeroko włączyli się przedstawiciele inteligencji<sup>5</sup> podejmując inicjatywy, które kształtowały obraz bibliotekarstwa łódzkiego także w dwudziestoleciu międzywojennym<sup>6</sup>. W 1919 r. działało na terenie Łodzi ok. 80 większych placówek bibliotecznych różnego typu, posiadających przeszło 220 tys. woluminów. Były to: Biblioteka Publiczna, biblioteki powszechne przy towarzystwach kulturalno-oświatowych, biblioteki przy stowarzyszeniach społeczno-kulturalnych, biblioteki przy związkach i stowarzyszeniach Zawodowych oraz biblioteki przy szkołach<sup>7</sup>. Po odzyskaniu niepodległości decydujący wpływ na całokształt życia kulturalno-oświatowego miasta wywierać zaczynają

---

<sup>3</sup> Rewolucja 1905 roku i przegrana wojna caratu z Japonią przynoszą złagodzenie ucisku carskiego i większe swobody polityczne. W szkołach i na kolei wprowadzony zostaje język polski. Nowa ustawa o stowarzyszeniach umożliwia powstanie na terenie Królestwa Polskiego takich organizacji jak Polska Macierz Szkolna (1905), Towarzystwo Kultury Polskiej (1906), czy działające lokalnie w Łodzi Towarzystwo Krzewienia Oświaty (1906) i Towarzystwo Oświaty „Wiedza” (1908).

<sup>4</sup> J. Konieczna, *Biblioteki łódzkie przełomu XIX i XX wieku (1890-1918)*, Łódź 1989, s. 168-182.

<sup>5</sup> Por. E. Witkowska-Urban, *Nauczyciele łódzkich szkół średnich ogólnie kształcących jako współtwórcy nauki i kultury polskiej oraz reformatorzy oświaty (1918-1939)*, w: *Rola nauczycieli łódzkich w tworzeniu dziedzictwa kulturowego Łodzi*, red. S. Gala, Łódź 1998, s. 109.

<sup>6</sup> Por. K. Woźniak, *Życie kulturalne i oświatowe Łodzi XIX-XX wieku (do 1939)*, w: *tamże*, s. 92.

<sup>7</sup> Dane uzyskane w oparciu o ankietę rozesłaną w 1919 r. przez Łódzkie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich. J. Augustyniak, *Biblioteki i czytelnictwo w Łodzi. Rozwój i stan obecny*, w: *Informator miasta Łodzi z kalendarzem na 1920 rok*, Łódź 1920, s. 69. Z. Strzelczykówna podaje, że były to: jedna Biblioteka Publiczna, 11 bibliotek powszechnych, 20 bibliotek przy zw. zawodowych oraz 40 innych bibliotek (Z. Strzelczykówna, *Sieć miejskich bibliotek dla dzieci i młodzieży w Łodzi w latach 1922-1939*, „Studia i Materiały” MBP Łódź 1972, s. 3).

łódzkie instytucje samorządowe. Dekret z dnia 13 grudnia 1918 r. dawał polskim miastom b. Królestwa Kongresowego możliwość przeprowadzenia już w lutym 1919 roku wyborów do rad miejskich, na których to spoczął obowiązek odbudowy miast pod względem kulturalnym, społecznym i gospodarczym.

### BIBLIOTEKI TOWARZYSTW KULTURALNO-OŚWIATOWYCH

Podwaliny pod rozwój bibliotekarstwa publicznego w Łodzi stworzyła działalność Towarzystwa Krzewienia Oświaty. Towarzystwo mające na celu organizowanie kursów nauki czytania i pisanie, szkoleń uzupełniających wiedzę ogólną i zawodową oraz upowszechnianie czytelnictwa uruchomiło w Łodzi w latach 1907-1915 pięć bibliotek. W czasie najintensywniejszego rozwoju działalności Towarzystwa Krzewienia Oświaty, tj. w latach 1917-1920, wypożyczalnie liczyły ogółem 30 tys. tomów. Zbiory były udostępniane 5000 stałym czytelnikom. Towarzystwo Krzewienia Oświaty prowadziło także 2 wypożyczalnie żargonowe<sup>8</sup>, czyli biblioteki dla mniejszości żydowskiej, o księgozbiorze liczącym 4 tys. tomów, obsługujące 35 299 czytelników<sup>9</sup>.

| Dział księgozbioru           | Wypożyczalnie TKO | Wypożyczalnie żargonowe TKO |
|------------------------------|-------------------|-----------------------------|
| <i>Poezja</i>                | 115 125 wol.      | 4 749 wol.                  |
| <i>Beletrystyka</i>          | 359 893 wol.      | 26 767 wol.                 |
| <i>Książki dla młodzieży</i> | 251 580 wol.      |                             |
| <i>Publikacje naukowe</i>    | 303 192 wol.      | 6 705 wol.                  |
| <i>Czasopisma</i>            | 10 920 roczn.     | 3 293 roczn.                |
| Łącznie 1 031 710 wol.       |                   | Łącznie 41 514 wol.         |

Tab. 1. Liczba wypożyczeń w bibliotekach TKO w latach 1917-1920.

Źródło: J. Augustyniak, *Biblioteki, które umarły*, „Książka i Kultura” 1947, nr 4, s. 6-7.

Od lat 20. XX wieku liczba odwiedzin oraz wypożyczeń w wypożyczalniach TKO malała, w 1926 r. wyniosła 97 307 wol., a w roku następnym 88 328 wol. Kryzys gospodarczy lat 30. XX wieku zaważył na losie bibliotek Towarzystwa.

<sup>8</sup> W 1916 r. biblioteki żargonowe najprawdopodobniej przekazane zostały Towarzystwu „Harfa”. Por. J. Konieczna, *op. cit.*, s. 149, 160-162.

<sup>9</sup> J. Augustyniak, *Biblioteki, które umarły*, „Książka i Kultura” 1947, nr 4, s. 6.

W *Kronice Łódzkiej*, „Przeglądu Bibliotecznego” z lat 1931, 1932 zamieszczone zostały informacje o zamknięciu dwóch wypożyczalni TKO<sup>10</sup>. Po likwidacji Towarzystwa w 1937 r. jego księgozbiory przejęła Miejska Biblioteka Publiczna, a dublety przekazane zostały miejskim bibliotekom powszechnym, dając „zaczątek dwóch nowych wypożyczalni miejskich”<sup>11</sup>.

Ważną rolę w rozwoju czytelnictwa młodzieży i dorosłych mieszkańców miasta odegrały także inne łódzkie towarzystwa lokalne, m.in.: „Czytelnia Popularna”, „Biblioteka”, a także robotnicze stowarzyszenia oświatowe „Światło” i „Naprzód”. Księgozbiory działającego w latach 1915-1919 Robotniczego Towarzystwa Oświatowego „Światło” liczyły około 2200 tomów, przede wszystkim literatury popularnonaukowej. Udostępniane były w utrzymywanej przez Towarzystwo bibliotece, a także w lokalach robotniczych herbaciarni<sup>12</sup>. W sierpniu 1919 roku komunistyczne Robotnicze Stowarzyszenie Oświatowe „Światło” zostało zamknięte, a jego biblioteka skonfiskowana<sup>13</sup>.

Założone w 1915 r. w dzielnicy Włdzew Robotnicze Towarzystwo Oświatowe „Naprzód” uruchomiło z inicjatywy lekarza-publicysty Klemensa Lipińskiego bibliotekę przy ul. Rokicińskiej 62. Trzon zbiorów stanowiły dzieła ofiarowane przez K. Lipińskiego, głównie z dziedziny nauk społecznych, historii, literatury i medycyny. W 1919 r. księgozbiór liczył 2 tys. tomów, a biblioteka obsługiwała 300 stałych czytelników, odnotowując w ciągu roku 4188 odwiedzin i przeszło 10 tys. wypożyczeń<sup>14</sup>.

---

<sup>10</sup> J. Augustyniak, *Kronika Łódzka*, „Przegląd Biblioteczny” 1931, R 5, s. 31-32; Tenże, *Kronika Łódzka*, „Przegląd Biblioteczny” 1932, R. 6, s. 80-81.

<sup>11</sup> J. Augustyniak, *Biblioteki, które umarły*, op. cit. s. 7.

<sup>12</sup> M. Czechowski, *Z historii bibliotek i czytelnictwa w Łodzi (do 1939 r.)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981, s. 124.

<sup>13</sup> L. Mroccka, *Łódzka organizacja Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918-1926*, Łódź 1971, s. 163.

<sup>14</sup> J. Augustyniak, *Biblioteki i czytelnictwo w Łodzi. Rozwój i stan obecny*, w: op. cit., s. 80.

Odrębną sieć biblioteczną tworzyło dziewięć bibliotek skupionych wokół powołanego do życia w 1923 r. Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego<sup>15</sup>. TUR działało z ramienia Polskiej Partii Socjalistycznej. Towarzystwo przejęło wszystkie dotychczasowe placówki i agendy kulturalno-oświatowe organizacji, w tym Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe „Naprzód”. W ramach łódzkiego oddziału TUR utworzono szereg sekcji specjalistycznych. Sekcją bibliotek i czytelni kierował Jan Augustyniak, a biblioteki były własnością klubów dzielnicowych. Placówki rozmieszczone były w dzielnicach robotniczych: *I Biblioteka* przy klubie robotniczym dzielnicy Lewa, ul. Juliusza 28, *II Biblioteka im. Aleksandra Napiórkowskiego* przy dzielnicy Prawej, ul. Kopernika 45, *III Biblioteka* dzielnicy Księży Młyn, ul. Fabryczna 9, *IV Biblioteka* dzielnicy Zielonej, ul. Targowa 31, *V Biblioteka* dzielnicy Bałuty, ul. Aleksandrowska 39, *VI Biblioteka* dzielnicy Czerwonej ul. Wólczńska 196, *VII Biblioteka* dzielnicy Górnej, ul. Suwalska 1, *VIII Biblioteka* dzielnicy Widzew im. dr Klemensa Lipińskiego, ul. Rokicińska 54, *IX Biblioteka im. Ludwika Waryńskiego*, dzielnicy Koziny, ul. Letnia 1. Biblioteki utrzymywane były ze składek członkowskich, a głównym źródłem wpływu nabytków były dary. Biblioteki te posiadały małe, liczące ok. 300 wol. księgozbiory. Wyjątek stanowiły biblioteki dzielnicy Górnej – 730 dzieł w 928 tomach, dzielnicy Bałuty 645 dzieł w 703 tomach oraz włączona w 1924 r. do sieci widzewska biblioteka im. K. Lipińskiego – 1654 dzieł, 1872 tomów. Najuboższa biblioteka dzielnicy Czerwona posiadała zaledwie 130 dzieł w 142 tomach. Księgozbiór bibliotek TUR obejmował przede wszystkim beletrystykę, powieści sensacyjne oraz literaturę agitacyjną. Najwięcej czytelników korzystało z biblioteki widzewskiej – 230 osób, do biblioteki dzielnicy Górnej zapisanych było 204 czytelników, a do bałuckiej 154 osoby. Najmniej czytelników odwiedzało bibliotekę dzielnicy Czerwona – 30 osób. Z pozostałych bibliotek TUR korzystało przeciętnie 50 stałych czytelników. Miesięczny wskaźnik aktywności książek z 9 bibliotek TUR wynosił 1856 powieści oraz 596 publikacji naukowych, wypożyczonych przez ogółem 1760 czytelników.

---

<sup>15</sup> W Łodzi do utworzenia oddziału TUR doszło 10.09.1923 r. Celem Towarzystwa było doksztalcanie i pomoc w podnoszeniu kwalifikacji zawodowych robotników oraz rozciągnięcie patronatu nad socjalistycznym ruchem zawodowym. L. Mroczka, *op. cit.*, s. 164.

| Biblioteka | Kobiet | Mężczyzn | Wypożyczenia powieści | Wypożyczenia literatury naukowej | Liczba wypożyczonych książek na czytelnika |
|------------|--------|----------|-----------------------|----------------------------------|--------------------------------------------|
| Widzew     | 400    | 600      | 1000                  | 200                              | 1,2                                        |
| Górnej     | 175    | 160      | 340                   | 185                              | 1,5                                        |
| Bałuty     | 122    | 102      | 210                   | 82                               | 1,3                                        |
| Inne       | 7      | 23       | 50                    | 20                               | 2,3                                        |
| Czerwona   | 1      | 15       | 15                    | 6                                | 1,3                                        |

Tab. 2. Frekwencja czytelników oraz liczba wypożyczeń w 1927 r.  
w Bibliotekach Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego.

Źródło: J. Augustyniak, *Biblioteki robotnicze TUR w Łodzi w świetle ankiety*, „Polska Oświata Pozaszkolna” 1928, s. 106.

Z widzewskiej biblioteki TUR korzystało dziesięcioro dzieci, wśród czytelników przeważały osoby młode od 18 do 22 lat, osoby starsze – robotnicy stanowili 10% ogółu czytelników. Biblioteki TUR otwarte były 2 razy tygodniowo po 2 godziny. Biblioteka dzielnicy Czerwonej nie miała w ogóle ustalonych godzin otwarcia, a wypożyczenia odbywały się przy okazji zebrań lub wieców. Wykwalifikowany personel – po kursie bibliotekarskim zorganizowanym przez Łódzkie Koło Bibliotekarzy – zatrudniony był jedynie w bibliotekach dzielnic Bałuty, Górnej oraz Koziny. Pozostałe placówki prowadzone były przez osoby nieprzygotowane do zawodu, zmieniające się kilka razy w ciągu roku. Biblioteki znajdowały się w bardzo skromnych, ciasnych pomieszczeniach, bez czytelni. Księgozbiory gromadzone były przypadkowo, bez profilowania zbiorów. Brakowało także informacji o posiadanych zbiorach, które nie były objęte żadną klasyfikacją biblioteczną. W bibliotekach nie podejmowano akcji propagowania czytelnictwa. 12 stycznia 1930 r. uruchomiono Centralną Bibliotekę TUR im. Feliksa Perla przy ul. Południowej 11 (obecnie ul. Rewolucji 1905 r.) Biblioteka ta miała wspomagać kursy doszkalające oraz dostarczać lektury samoukom. Planowane było przejście wszystkich księgozbiorów i utworzenie ruchomych kompletów przekazywanych czasowo poszczególnym placówkom<sup>16</sup>.

<sup>16</sup> J. Augustyniak, *Biblioteki robotnicze TUR w Łodzi w świetle ankiety*, „Polska Oświata Pozaszkolna” 1928 nr 2, s. 104-113.

Prekursorami <sup>17</sup> czytelnictwa dziecięcego w Łodzi były „Książnice Dziecięce” działające przy Towarzystwie Oświatowym „Wiedza” – kontynuatorze Polskiej Macierzy Szkolnej. W 1919 r. Towarzystwo prowadziło cztery wypożyczalnie młodzieżowe, dwie działały przy wypożyczalniach dla dorosłych (ul. Piotrkowska 103 i ul. Targowa 59) – jedna w dzielnicy Widzew i jedna w dzielnicy Górna (ul. Rzgowska 84). Księgozbiór „Książnic dziecięcych” zebrany był w drodze kwesty po szkołach miejskich w Łodzi i liczył łącznie 4386 wol.<sup>18</sup> W 1919 r. biblioteki wypożyczyły ogółem 16 732 tomy<sup>19</sup>.

Zapotrzebowanie na książkę dla dzieci i młodzieży starały się zaspokoić także biblioteki działające przy łódzkich oddziałach Związku Harcerstwa Polskiego. Biblioteka instruktorska przy 6 Okręgu Harcerstwa Polskiego posiadała w 1919 r. księgozbiór liczący 300 tomów, Czytelnia Harcerska im. Jurka Szletyńskiego dysponowała 2 569 tomami książek<sup>20</sup>. Na terenie miasta działały również biblioteki prowadzone przez reaktywowaną w 1916 r. Polską Macierz Szkolną. Książnica przy Kole Bałuckim Polskiej Macierzy Szkolnej (ul. Zgierskiej 11) założona została 14 marca 1917 r., dwa lata później posiadała księgozbiór liczący 1660 dzieł w 2105 tomach i obsługiwała 920 czytelników. Korzystanie z biblioteki było odpłatne. Według danych zebranych przez E. Chwalewika w 1926 roku Biblioteka i czytelnia Polskiej Macierzy Szkolnej na Bałutach posiadała 4000 księgozbioru<sup>21</sup>. Druga placówka przy

---

<sup>17</sup> Prawdopodobnie pierwszą bibliotekę dla młodzieży otworzyło 20 I 1913 r. przy ul. Południowej 20 (ob. Rewolucji 1905) Stowarzyszenie Nauczycieli Żydów. W tym też roku powstały przy Łódzkim Towarzystwie Badań nad dziećmi biblioteki młodzieżowe. Starania o powołanie w mieście książnic dziecięcych podjęła także działająca od 1914 r. Sekcja Szkolna Głównego Komitetu Obywatelskiego. Sekcja powołała do życia krótkoterminowe kursy nauczania początkowego przy prywatnych szkołach polskich, obejmując nimi kilka tysięcy młodych łódzian. Mając na uwadze utrwalanie zdobytych przez dzieci wiadomości i zapewnienie kontaktu ze słowem drukowanym skłoniła Sekcję szkolną do postulowania w 1915 r. otwarcia Książnic Dziecięcych. Towarzystwo Oświaty „Wiedza” wsparło te dążenia, w efekcie których uruchomiona została w 1915 r. pierwsza Książnica Dziecięca przy ul. Piotrkowskiej 103. M. Czechowski, *op. cit.*, s. 123.

<sup>18</sup> Z. Strzelczykówna, *op. cit.*, s. 4.

<sup>19</sup> J. Augustyniak, *Biblioteki i czytelnictwo w Łodzi. Rozwój i stan obecny*, *op. cit.*, s. 69.

<sup>20</sup> Tenże, *op. cit.*, s. 74.

<sup>21</sup> E. Chwalewik, *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, Warszawa 1926.

PMSz im. Adama Mickiewicza na Rokiciu utrzymywana z funduszy Macierzy udostępniała swe zbiory bezpłatnie i obsługiwała w 1919 r. 220 czytelników<sup>22</sup>.

W 1916 r. grono młodych nauczycielek pochodzenia żydowskiego założyło Wypożyczalnię Książek „Zorza”. Utrzymywana ze składek członkowskich oraz datków i darów książkowych biblioteka miała, w myśl założeń organizatorek, rozszerzać horyzonty umysłowe czytającej młodzieży. Zlokalizowana przy ul. Skwerowej 6 placówka gromadziła książki w języku polskim, niemieckim i rosyjskim. W 1918 r. z księgozbioru biblioteki liczącego 1961 tomów korzystało 700 młodych czytelników (wiek 16-18 lat), którzy wypożyczyli 11 128 wol., rok później księgozbiór biblioteki liczył już 2500 tomów. Książki wypożyczane były nieodpłatnie<sup>23</sup>.

Związek Młodzieży Polskiej Diecezji Łódzkiej w 1928 r. informował, iż uczniowie starszych klas szkół powszechnych nieodpłatnie korzystać mogą z czynnej codziennie w godzinach wieczornych (od 18-tej do 21-ej) biblioteki oraz czytelnicy w „Domu Młodzieży” przy ul. Gdańskiej 111. Czytelnia udostępniała na miejscu 30 tytułów czasopism. Książki wypożyczane były za opłatą 20 gr. miesięcznie<sup>24</sup>.

Ideę publicznego udostępniania księgozbiorów realizowały obok stowarzyszeń oświatowych także niektóre związki i stowarzyszenia zawodowe, ale zadanie to postawione zostało przede wszystkim przed Biblioteką Publiczną, mimo iż miała ona gromadzić głównie księgozbiór naukowy<sup>25</sup>.

### BIBLIOTEKA PUBLICZNA

Inicjatorem<sup>26</sup> powołania w Łodzi Biblioteki Publicznej był utworzony w 1908 r. Oddział Łódzki Towarzystwa Kultury Polskiej<sup>27</sup>. Towarzystwo

---

<sup>22</sup> J. Augustyniak, *op. cit.*, s. 74.

<sup>23</sup> I. Nagórska, *Początki czytelnictwa dzieci i młodzieży w Łodzi*, „Bibliotekarz” 1972, nr 11/12, s. 356, za *Sprawozdanie Bezpłatnej Wypożyczalni Książek „Zorza” za lata 1916-1918*.

<sup>24</sup> APŁ, Publiczna Szkoła Powszechna nr 25, ul. Drewnowska 88 (1903-1939) 234/0, sygn. 66.

<sup>25</sup> J. Konieczna, *op. cit.*, s. 181.

<sup>26</sup> Por. J. Augustyniak, *Nieznane fragmenty z historii Biblioteki Publicznej w Łodzi*, w: *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci J. Grycza*, Wrocław 1961, s. 330.

<sup>27</sup> Na zebraniu organizacyjnym 19 maja 1908 r. prezes Towarzystwa Aleksander Mogilnicki w referacie programowym mówił o konieczności założenia i prowadzenia



dążyło do stworzenia biblioteki publicznej o charakterze naukowym<sup>28</sup>. Starania te doprowadziły w 1910 r. do otwarcia przy ul. Średniej nr 11 (obecnie Pomorska) Biblioteki Publicznej, która działała do 1913 r. Po zlikwidowaniu w 1911 r. przez władze carskie Towarzystwa Kultury Polskiej ze wszystkimi oddziałami, księgozbiór, liczący kilka tysięcy tomów, przekazany został Towarzystwu Krzewienia Oświaty. Powołane w maju 1916 r. z inicjatywy łódzkiej inteligencji Towarzystwo Biblioteki Publicznej<sup>29</sup> doprowadziło do otwarcia w Łodzi 11 października 1917 r. Biblioteki Publicznej. Zarząd Towarzystwa, biorąc pod uwagę charakter księgozbiorów udostępnianych przez działające w Łodzi biblioteki społeczne i prywatne, postanowił gromadzić w Bibliotece Publicznej wyłącznie książki naukowe oraz niezbędną w procesach dydaktyki i samokształcenia literaturę piękną. Postulowane w *Regulaminie* Towarzystwa dążenie do zgromadzenia literatury naukowej z wszystkich dziedzin rozpoczęto, ze względu na brak dostatecznych funduszy, od skomleowania działu nauki społeczne. Przemawiała za tym chęć służenia pomocą ludziom tworzącym w Łodzi nowy polski samorząd. W miarę kompletny księgozbiór z tej dziedziny stanowić miał także pomoc naukową dla społeczeństwa łódzkiego, biorąc pod uwagę „charakter Łodzi, jako miasta na wskroś nowoczesnego, gdzie wszelkie zagadnienia gospodarcze i socjalne występują w sile spotęgowanej, z nieodłącznymi, groźnymi konfliktami i kryzysami.”<sup>30</sup>

W wyniku konkursu wyłoniono bibliotekarza Biblioteki Publicznej, którym został Jan Augustyniak. Trzon księgozbioru stanowił dar Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie dla Towarzystwa Krzewienia Oświaty, z którego do Biblioteki trafiło 1306 dzieł w 1363 tomach<sup>31</sup>. W początkowym okresie funkcjonowania ksiąźnicy podstawę kształtowania księgozbioru

---

biblioteki z księgozbiorem naukowym oraz podjęciu prac nad utworzeniem centralnego katalogu zbiorów naukowych. Treść referatu opublikowana w czasopiśmie „Rozwój” 1908, nr 76.

<sup>28</sup> J. Konieczna, *op. cit.*, s. 123.

<sup>29</sup> Pierwsze zebranie organizacyjne Towarzystwa odbyło się 15 października 1916 r. Członkami Zarządu wybrani zostali: Seweryn Sterling – prezes, Eugeniusz Krasuski – zastępca, Tadeusz Kamiński – sekretarz, Oskar Gross – skarbnik oraz Adolf Bryl, Leon Gajewicz, Michał Grynberg, Bronisław Michelis, Antoni Tomaszewski, Antoni Lipiński, Czesław Świerczewski i Wilhelm Hordliczka – członkowie Zarządu. S. Sterling, *Próby i wysiłki społeczeństwa łódzkiego w kierunku utworzenia w Łodzi Biblioteki Publicznej*, w: *Księga pamiątkowa Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi 1917-1927*, red. J. Augustyniak, Łódź 1928, s. 9.

<sup>30</sup> cyt. za: J. Augustyniak, *Biblioteka Publiczna w Łodzi w okresie lat od 1917 do 1927*, w: *tamże*, s. 12.

<sup>31</sup> J. Augustyniak, *tamże*, s. 12.

stanowiły dary instytucji i osób prywatnych. Najpoważniejszym wpływem w pierwszych latach działania biblioteki było 12 000 tomów książek wybranych spośród 100 000 woluminów pochodzących z bibliotek łódzkich szkół rosyjskich, które pozostawały w depozycie Magistratu m. Łodzi. Biblioteka Publiczna zaliczona została jeszcze przez niemieckie Generalne Gubernatorstwo w Warszawie do bibliotek otrzymujących tzw. egzemplarz obowiązkowy. Po odzyskaniu niepodległości obowiązek ten podtrzymało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Przez całe dwudziestolecie międzywojenne do biblioteki napływały także książki z likwidowanych księgarni łódzkich. Biblioteka przejęła księgozbiory Towarzystwa Kultury Polskiej, Towarzystwa Krzewienia Oświaty, Towarzystwa Oświatowego „Wiedza”, a także bibliotekę Rady Miejskiej, Seminarium Nauczycielskiego oraz księgozbiór Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów<sup>32</sup>. Wpływy z darów ze względu na swój przypadkowy charakter nie umożliwiały jednak tworzenia zamierzonego, ściśle profilowanego księgozbioru naukowego. W wyniku celowych zakupów w latach 1918-1921 do biblioteki trafiło 1148 dzieł w 1348 tomach, przede wszystkim były to publikacje z zakresu nauk społecznych<sup>33</sup>. Działalność biblioteki w latach 1917-1922 opłacana była ze składek członkowskich Towarzystwa oraz subwencji gminy miejskiej i Ministra Oświaty. Biblioteka zajmowała 3 pomieszczenia przy Piotrkowskiej nr 150, w tym jedną czytelnię z 25 miejscami siedzącymi i magazyn książek. W marcu 1917 r. otwarta została także czytelnia czasopism, w której udostępniano 50 tytułów periodyków polskich i obcych. Początkowo z Biblioteki korzystać mogli jedynie członkowie Towarzystwa, od 8 maja 1917 r. zbiory udostępniano już wszystkim zainteresowanym. W lipcu 1918 r. księżnica przeniesiona została do większego lokalu, na pierwsze piętro w budynku przy ulicy Andrzeja nr 14, gdzie dysponowała 75 miejscami w dwóch czytelniach, dwoma pomieszczeniami magazynowymi oraz dwoma pracowniami. W 1926 r. biblioteka zajęła także 7 pomieszczeń na parterze budynku. Z czasem Zarząd Towarzystwa nie był w stanie zapewnić płynnego finansowania instytucji, w związku z czym zapadła decyzja o przekazaniu

---

<sup>32</sup> Rękopisy z kolekcji Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów przekazane zostały do Archiwum Miejskiego, obrazy do Muzeum Historii i Sztuki, zaś książki w liczbie 2025 dzieł w 2175 wol. do Miejskiej Biblioteki Publicznej. A. Kempa, *Z dziejów łódzkich księgozbiorów. Księgozbiór Bartoszewiczów*, Łódź 1988, s. [12].

<sup>33</sup> J. Augustyniak, *Biblioteka Publiczna w Łodzi w okresie lat od 1917 do 1927*, op. cit., s. 12.

księżnicy na własność miasta<sup>34</sup>. 23 listopada 1921 r. Rada Miasta przyjęła uchwałę o przejęciu Biblioteki Publicznej, które nastąpiło z dniem 1 stycznia 1922 r. Biblioteka uzyskała status centralnej biblioteki miasta, zaczęła sprawować nadzór merytoryczny nad księgozbiorami utrzymywanymi przy różnych agendach Magistratu (kancelarii prezydialnej, Wydziale Statystycznym, Wydziale Oświaty), a także zbiorami podręcznymi przy urzędach i biurach oraz bibliotekami społecznymi, subsydiowanymi przez samorząd miejski.

W pierwszym dziesięcioleciu funkcjonowania Biblioteka udostępniła 269 371 czytelnikom 353 108 wol., w kolejnym 364 934 czytelników wypożyczyło 778 665 wol., a w latach 1937-1939 zanotowano 90 000 odwiedzin i wypożyczono 195 000 tomów<sup>35</sup>. Księgozbiór Biblioteki Publicznej liczył w 1936 roku 51891 wol., a w roku 1939 wynosił przeszło 65000 wol. Powiększające się zbiory Biblioteki oraz potrzeby czytelników sprawiły, iż zaszła konieczność rozwinięcia w bibliotece działalności informacyjno-bibliograficznej. Opracowane zostały cztery typy katalogów: dwa dla czytelników – alfabetyczny i działowy oraz dwa wewnętrzne – topograficzny i alfabetyczny<sup>36</sup>. W katalogu systematycznym osobno wyodrębniony został dział publikacji o regionie łódzkim. W Bibliotece opracowywano zestawienia informacyjno-bibliograficzne, utworzony został także księgozbiór podręczny obejmujący obok słowników, encyklopedii i dzieł o treści ogólnej także podstawowe bibliografie. W 1936 roku rozpoczęła działalność kierowana przez Jana Augustyniak tzw. Poradnia dla Samouków<sup>37</sup>.

Rozrastające się zbiory, wysoka frekwencja czytelnicza oraz rola Biblioteki Publicznej w środowisku łódzkim zaważyły na decyzji kierownika o potrzebie wybudowania gmachu Biblioteki. Planem budowy udało się zainteresować Aleksandra Heimana-Jareckiego, łódzkiego przemysłowca i działacza społecznego. Dzięki jego wpływom na debacie Zarządu Związku Przemysłu Włókienniczego w Państwie Polskim nad formą uczczenia pamięci zmarłego Józefa Piłsudskiego, wniosek o budowę pomnika Marszałka zmieniony został na projekt ufundowania budynku biblioteki. 16 maja 1935 r. Związek przeznaczył na ten cel 500 000 zł. Nad realizacją przedsięwzięcia czuwał

---

<sup>34</sup> Więcej na temat starań Jana Augustyniaka o przejęcie przez Magistrat m. Łodzi Biblioteki Publicznej w: J. Augustyniak, *Nieznane fragmenty z historii Biblioteki Publicznej w Łodzi*, op. cit., s. 334.

<sup>35</sup> Tenże, *Trzydzieści lat istnienia Biblioteki Publicznej w Łodzi*, „Bibliotekarz” 1948, nr 1/2, s. 18.

<sup>36</sup> Tenże, *Miejskie Biblioteki Publiczne w Łodzi*, „Bibliotekarz” 1946, nr 2/3, s. 12.

<sup>37</sup> Tenże, *Życie łódzkiej Biblioteki Publicznej w obrazach*, „Wiedza i Życie” 1933, nr 7, s. 588-593.

społeczny Komitet Budowy Gmachu dla Biblioteki, który zainicjował także zbieranie datków. Zarząd Miejski m. Łodzi zakupił plac w miejscu proponowanym przez kierownika biblioteki, przy zbiegu ulic Gdańskiej i Kopernika. Wyłoniono projekt i rozpoczęto budowę, której zakończenie planowano na 1940 rok<sup>38</sup>. Wybuch wojny w 1939 r. przerwał prace budowlane.

Zapewnienie Bibliotece Publicznej stałych podstaw finansowania poprzez włączenie jej w 1921 roku w skład agend Wydziału Oświaty i Kultury Magistratu pozwoliło na realizację kolejnych planów rozwoju bibliotekarstwa w Łodzi, w tym budowę sieci bibliotek miejskich.

### WYPOŻYCZALNIE DLA DZIECI I MŁODZIEŻY ORAZ DLA DOROSŁYCH

Statut Towarzystwa Biblioteki Publicznej przewidywał iż „niezależnie od głównego księgozbioru [Towarzystwo] ma prawo zakładać i utrzymywać w różnych punktach Łodzi oddziały biblioteki”<sup>39</sup>. Postulat ten stał się szczególnie ważki w odniesieniu do bibliotek dla dzieci i młodzieży, gdyż działające w mieście Książnice Dziecięce nie były w stanie zaspokoić potrzeb młodych czytelników<sup>40</sup>. W związku z realizacją wprowadzonego w Łodzi w roku szkolnym 1919/1920 uchwałą Rady Miejskiej z dn. 30 VI 1919 r. powszechnego obowiązku szkolnego powstała potrzeba zapewnienia uczniom dostępu do lektury. Wysiłki nauczycieli szkół powszechnych zmierzały do organizowania wypożyczalni książek w szkołach, jednak te małe zazwyczaj księgozbiory szybko się niszczyły, a na ich uzupełnienie nie wystarczało funduszy. W tej sytuacji władze miasta zainteresowały się problemem rozwoju bibliotek dziecięcych. W 1921 r. opracowany został *Plan wzorcowej organizacji sieci bibliotek opartych na podstawie umiastowienia*, przedstawiony na posiedzeniu Komisji Kulturalno-Oświatowej Magistratu, autorem którego był Jan Augustyniak, członek Komisji Kulturalno-Oświatowej z ramienia Wydziału Szkolnictwa<sup>41</sup>. Przedstawiona koncepcja zakładała utworzenie na terenie Łodzi sieci bibliotek miejskich, z Biblioteką Publiczną jako centralną ksiąźnicą naukową, wypożyczalniami dla dzieci i młodzieży oraz wypożyczalniami dla

---

<sup>38</sup> W. Wieczorek, *Biblioteka Publiczna w Łodzi 1917-1957*, Warszawa 1965, s. 60.

<sup>39</sup> „Gazeta Łódzka” 1919, nr 261, s. 4.

<sup>40</sup> Z. Strzelczykówna, *op. cit.*, s. 4.

<sup>41</sup> Plan oparty był na wynikach ankiet rozesłanych do Biblioteki Publicznej, 11 bibliotek powszechnych, 20 bibliotek przy związkach zawodowych oraz 40 innych, a następnie dyskutowany w Kole Związku Bibliotekarzy Polskich oraz w Komisji Kulturalno-Oświatowej, która go zatwierdziła.

dorosłych. Zgodnie z planem biblioteki I stopnia miały obsługiwać dzieci i młodzież do lat 15, biblioteki dla dorosłych – czytelników starszych oraz młodzież od 16 roku życia, a Biblioteka Publiczna czytelników dorosłych, młodzież powyżej lat 18 oraz studentów i uczniów najstarszych klas szkół średnich. W myśl opracowanej koncepcji wypożyczalnie Towarzystwa Krzewienia Oświaty oraz pozostałych stowarzyszeń społecznych zajmowały się kompletowaniem i udostępnianiem lektury szerokim kręgom odbiorców.

Osiemnastego marca 1922 r. otwarto *I Miejską Wypożyczalnię Książek dla dzieci i młodzieży* przy ul. Piotrkowskiej 223, była to pierwsza tego typu placówka w niepodległej Polsce. 8 października tegoż roku funkcjonować zaczęła także – *II Wypożyczalnia Książek dla dzieci i młodzieży* przy ul. Rybnej 18. Biblioteki sieci miejskiej powołane zostały przez Oddział Obowiązku Szkolnego Wydziału Oświaty, a od 1923 r. przejął je wraz z Biblioteką Publiczną jako swoją agendą - Oddział Kultury i Oświaty Pozaszkolnej. 29 listopada otwarto *III Wypożyczalnię* przy ul. Zagajnikowej 54 (obecnie Kopcińskiego), 31 grudnia 1924 r. *IV Wypożyczalnię* przy ul. Nowomarysińskiej 5 (Staszica 2), 1 sierpnia 1925 r. *V Wypożyczalnię* przy ul. Nowosenatorskiej 2 (Senatorska 36). Ostatnia przedwojenna *VI Wypożyczalnia* dziecięca przy ul. Podmiejskiej 21 funkcjonować zaczęła od 13 października 1928 r.<sup>42</sup> Biblioteki podlegały Wydziałowi Oświaty i Kultury m. Łodzi oraz w zakresie spraw fachowych kierownikowi Biblioteki Publicznej. Zakup książek ustalany był przez komisję w skład której wchodził: kierownik wypożyczalni dzielnicowej, kierownik Biblioteki Publicznej i jeden polonista spośród nauczycielstwa łódzkich szkół średnich. Przy bibliotekach powołano rady biblioteczne, do kompetencji których należało m.in. ułatwienie kontaktu między wypożyczalniami miejskimi a szkołami, informowanie bibliotekarza o programie nauczania i życzeniach nauczycieli, co do zakupu książek, interwencje względem opieszłych czytelników, współudział w świętach książki i imprezach szkolnych<sup>43</sup>.

Z wypożyczalni dziecięcych korzystać mogli łodzianie w wieku od 7 do 15 lat (nie tylko uczniowie szkół powszechnych). Gromadzono uniwersalny<sup>44</sup> księgozbiór w języku polskim odpowiadający poziomowi szkoły powszechnej. *II Wypożyczalnia* na podstawie Uchwały Rady Miasta gromadziła także książki żydowskie. W chwili otwarcia wypożyczalnie posiadały księgozbiory rzędu

---

<sup>42</sup> I. Nagórska, *W 50 lecie powstania pierwszej w Polsce Biblioteki Publicznej dla dzieci i młodzieży 1922-1972*, Łódź 1972, s. 4.

<sup>43</sup> I. Augustyniakowa, *Biblioteki dziecięce w Łodzi. Historia i stan obecny*, „Bibliotekarz” 1934/35, R. 4, nr 3-4, s. 11.

<sup>44</sup> Status zakładał gromadzenie beletrystyki (35%), wydawnictw popularnonaukowych (65%) oraz czasopism.

2,5 do 3,5 tysiąca książek, jedynie II Wypożyczalnia rozpoczynała działalność z przeszło 4 tys. księgozbiorem<sup>45</sup>. Biblioteki organizowane były w dzielnicach robotniczych i obejmowały ściśle określony rejon, z którego rekrutować się mogli czytelnicy, stąd nazwa bibliotek dzielnicowych dla dzieci i młodzieży. Celem utworzenia szeregu wypożyczalni z księgozbiorem przeznaczonym dla dzieci w wieku szkolnym było „dostarczenie [...] dobrej książki, ujętej w aparat nowoczesnej organizacji bibliotecznej, a przez to wzmocnienie możliwości pedagogicznych szkolnictwa powszechnego [...], z drugiej zaś strony chodziło także o przygotowanie gruntu pod budowę racjonalnej sieci czytelnictwa publicznego, tj. aby poprzez powołanie do życia różnych typów bibliotek, przeznaczonych dla pewnych kategorii czytelników, ułatwić pracę bibliotekarzowi poprzez skoncentrowanie całej jego uwagi tylko na pewnym ściśle określonym programie oddziaływania książki w stosunku do ustalonego typu konsumenta lektury bibliotecznej”<sup>46</sup>.

| ROK  | I     | II    | III   | IV    | V     | VI    | OGÓŁEM |
|------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|--------|
| 1922 | 3 638 | 4 434 |       |       |       |       | 8 072  |
| 1923 | 4 024 | 4 646 | 2 483 |       |       |       | 11 153 |
| 1924 | 4 241 | 4 821 | 3 613 |       |       |       | 12 675 |
| 1925 | 4 590 | 5 057 | 4 367 | 2 935 | 2 711 |       | 19 660 |
| 1926 | 5 397 | 5 620 | 5 142 | 4 002 | 3 513 |       | 23 674 |
| 1927 | 5 616 | 5 909 | 5 783 | 4 947 | 4 235 |       | 26 490 |
| 1928 | 5 961 | 6 363 | 6 290 | 5 616 | 5 017 | 3 295 | 32 542 |
| 1929 | 6 066 | 6 490 | 6 654 | 5 962 | 5 425 | 3 569 | 34 166 |
| 1930 | 6 250 | 6 414 | 7 381 | 6 244 | 5 682 | 3 832 | 35 803 |
| 1931 | 6 307 | 6 260 | 7 645 | 6 592 | 5 845 | 4 014 | 36 663 |
| 1932 | 6 311 | 6 357 | 7 685 | 6 455 | 6 010 | 4 094 | 36 912 |
| 1933 | 5 915 | 6 203 | 7 750 | 6 320 | 6 036 | 4 306 | 36 530 |
| 1934 | 6 027 | 6 102 | 7 829 | 6 208 | 6 120 | 4 366 | 36 652 |
| 1935 | 6 217 | 6 117 | 7 519 | 6 349 | 6 116 | 4 546 | 36 864 |
| 1936 | 6 307 | 6 213 | 8 185 | 6 182 | 6 271 | 4 731 | 37 889 |
| 1937 | -     | -     | -     | -     | -     | -     | 37 465 |
| 1938 | -     | -     | -     | -     | -     | -     | 36 868 |
| 1939 | -     | -     | -     | -     | -     | -     | 36 429 |

Tab. 3. Stan księgozbioru bibliotek dla dzieci i młodzieży w latach 1922-1939.

Źródło: Z. Strzelczykówna, *Sieć miejskich bibliotek dla dzieci i młodzieży w Łodzi w latach 1922-1939*, „Studia i Materiały” MBP Łódź 1972.

<sup>45</sup> Z. Strzelczykówna, *op. cit.*, s. 16.

<sup>46</sup> Cyt. za I. Augustyniakowa, *op. cit.*, s. 7-8.

Szacunkowo na jednego czytelnika przypadały 3, a w okresie późniejszym 4,5 egzemplarza. Podstawową formą udostępniania zbiorów było wypożyczanie do domu, jedynie przy *II* i *III Wypożyczalni* warunki lokalowe pozwalały na uruchomienie czytelnii. *VI Wypożyczalnia* początkowo udostępniała swe zbiory jedynie w formie prezencyjnej. Placówka ta urządzona na wzór amerykańskich wzorowo wyposażonych czytelni dziecięcych<sup>47</sup> zaopatrzona została w odpowiednią ilość przystosowanych do wzrostu dzieci niskich fotelików, stołów i regałów. Młodzi czytelnicy mieli wolny dostęp do półek zapewniający swobodę wyboru książek. Po sześciu latach funkcjonowania w wyniku zmiany lokalu czytelnia została zlikwidowana i prowadzono tylko wypożyczalnię.

|          |                               |
|----------|-------------------------------|
| <b>A</b> | Czytanki, wierszyki, bajki    |
| <b>B</b> | Powieści i nowele obyczajowe  |
| <b>C</b> | Powieści i nowele historyczne |
| <b>D</b> | Przygody i podróże            |
| <b>E</b> | Przyroda i matematyka         |
| <b>F</b> | Geografia polityczna          |
| <b>G</b> | Historia                      |
| <b>H</b> | Życiorysy                     |
| <b>I</b> | Historia literatury           |
| <b>K</b> | Sztuka                        |
| <b>L</b> | Nauki społeczne               |
| <b>M</b> | Filozofia, czytanki etyczne   |
| <b>O</b> | Językoznawstwo                |
| <b>P</b> | Nauki stosowane               |
| <b>7</b> | Różne                         |
| <b>2</b> | Czasopisma                    |

Tab. 4. Klasyfikacja działowa księgozbioru zastosowana w miejskich wypożyczalniach dla dzieci i młodzieży.

Źródło: I. Augustyniakowa, *Biblioteki dziecięce w Łodzi*.

*Historia i stan obecny*, „Bibliotekarz” 1934/35, R. 4, nr 3-5, s. 7-8.

Książki na półkach rozmieszczone były według działów. Prowadzono także katalogi działowe, w ramach każdego działu zastosowany był układ krzyżowy, tzn. w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów, tytułów książek oraz tematyki.

<sup>47</sup> Otwarcie tej eksperymentalnej placówki poprzedziła wycieczka bibliotekarzy łódzkich pod kierunkiem J. Augustyniaka do Warszawy, gdzie zapoznano się z organizacją i pracą wzorowej czytelni dziecięcej działającej na Ochocie. Z. Strzelczykówna, *op. cit.*, s. 14.

Liczba rocznie udostępnianych przez miejskie biblioteki dla dzieci i młodzieży tomów przewyższała trzy-, a nieraz czterokrotnie liczbę wypożyczeń w bibliotekach społecznych. W 1926 r. pięć wypożyczalni Towarzystwa Krzewienia Oświaty wypożyczyło 97307 tomów, a wypożyczalnie miejskie 296 595 tomów, w roku następnym biblioteki Towarzystwa 88328 tomów, a pięć bibliotek sieci miejskiej 303 088 tomów.<sup>48</sup> Liczby te świadczą o lepszej sprawności wypożyczalni miejskich i znacznie większych efektach uzyskiwanych w zakresie upowszechniania czytelnictwa dla dzieci i młodzieży. Twórcy systemu bibliotek dzielnicowych dla dzieci i młodzieży obliczyli, iż w Łodzi powinno zostać utworzonych czterdzieści takich placówek, każda obsługiwałaby średnio 1500 dzieci (w sumie 60 000 uprawnionych młodych czytelników). W *Księdze pamiątkowej samorządu miasta Łodzi 1919-1929* wspomniano o tworzeniu siódmej wypożyczalni książek dla dzieci i młodzieży otwartej w 1929 roku.

Trzecim, najpóźniej zorganizowanym elementem sieci bibliotek miejskich, były wypożyczalnie dla dorosłych. W styczniu 1925 r. otwarta została *I Miejska Czytelnia Pism i Wypożyczalnia Książek dla dorosłych* (ul. Rokicińska 1). W pierwszym roku działalności wypożyczalnia obsługiwała 820 czytelników. Zgłaszających się było o wiele więcej, jednak liczba czytelników ograniczona była posiadanym księgozbiorem, który w 1925 r. wynosił 2850 wol. W 1932 r. z wypożyczalni korzystało 2 096 czynnych czytelników, a księgozbiór rozrósł się do 10 249 wol. Zgodnie z przyjętym profilem biblioteki 60% księgozbioru stanowiły książki popularnonaukowe, a 40% literatura piękna. Mimo tak profilowanych zbiorów większym zainteresowaniem czytelnicznym cieszyła się poezja i beletrystyka, co wyraża się w liczbie wypożyczeń.

| Lata | Beletrystyka i poezja | Literatura popularno-naukowa i czasopisma | Łącznie     |
|------|-----------------------|-------------------------------------------|-------------|
| 1925 | 14 861 wol.           | 17 608 wol.                               | 32 469 wol. |
| 1927 | 50 516 wol.           | 25 944 wol.                               | 76460 wol.  |
| 1933 | 36 289 wol.           | 28 386 wol.                               | 64675 wol.  |

Tab. 5. Liczba wypożyczeń w I Miejskiej Czytelni Pism i Wypożyczalni Książek dla dorosłych.

Źródło: I. Nagórska, *Z historii miejskich bibliotek w Łodzi*, „Bibliotekarz” 1963, nr 10, s. 267.

Od początku działalności *I Wypożyczalni* 58% czytelników stanowili robotnicy, 21% uczniowie, 5% nauczyciele, a 6% inne pracownicy umysłowi. W 1926 r. nadal 47% czytelników stanowili robotnicy i rzemieślnicy, 23,2%

<sup>48</sup> Tąż, *op. cit.*, s. 30.



młodzież szkolna, 16,6% urzędnicy, 10,5% młodzież żeńska bezrobotna, w tym żony robotników. Do 1936 r., w ciągu 10 lat funkcjonowania biblioteki, robotnicy stanowili zawsze powyżej 40% ogółu czytelników, a łącznie z bezrobotną młodzieżą pochodzenia robotniczego 50%.<sup>49</sup> Średnia frekwencja czytelnicza pierwszego dziesięciolecia działalności wypożyczalni wahała się od 130 do 200 osób, niekiedy dochodziła do 360 dziennie. Podejmowane były planowe akcje upowszechniania książki popularnonaukowej, prelekcje z zakresu krytyki literackiej, odczyty o celach i zadaniach bibliotek, ale także o aktualnych zagadnieniach ekonomicznych związanych z kryzysem lub poświęcone różnym rocznicom historycznym. Dane dotyczące liczby odwiedzin wskazują na stopniowe zmniejszanie się zainteresowania książką od roku 1934, co wiązało się z sytuacją ekonomiczną kraju, bezrobociem i ogólnym zubożeniem mieszkańców.

| Rok          | 1934   | 1935   | 1936   | 1937   |
|--------------|--------|--------|--------|--------|
| Frekwencja   | 32 681 | 15 776 | 13 798 | 17 165 |
| Wypożyczenia | 59 875 | 32 978 | 29 946 | 39 841 |

Tab. 6. Frekwencja czytelnicza i liczba wypożyczeń w I Miejskiej Czytelnii Pism i Wypożyczalni Książek dla dorosłych.

Źródło: I. Nagórska, *Z historii miejskich bibliotek w Łodzi*, „Bibliotekarz” 1963, nr 10, s. 270.

Po kilkuletniej, spowodowanej kryzysem gospodarczym, przerwie w rozwoju sieci bibliotek, w ostatnich trzech latach przed wybuchem wojny otwarte zostały w Łodzi jeszcze dwie wypożyczalnie, w 1936 r. *II Miejska Czytelnia Pism i Wypożyczalnia Książek dla dorosłych* i we wrześniu 1938 r. *III Wypożyczalnia* przy ul. Prusa 15.

W latach 1933-36 zakupiono do bibliotek sieci miejskiej [Centralnej Biblioteki Publicznej, I Wypożyczalni dla dorosłych i sześciu Wypożyczalni dla dzieci] 19025 dzieł w 21715 tomach, a całkowity księgozbiór wynosił 77250 dzieł w 94591 tomach. W tym czasie z wypożyczalni sieci miejskiej korzystało razem 614 054 stałych czytelników, którym wypożyczono 890 300 tomów. Odnotowano 851685 odwiedzin czytelników, którym udostępniono na miejscu lub wypożyczono w sumie 1 380 259 książek. Po wybuchu II wojny światowej sieć biblioteczna przestała istnieć. Zbiory wypożyczalni prawie całkowicie zostały zniszczone<sup>50</sup>.

<sup>49</sup> I. Nagórska, *Z historii miejskich bibliotek w Łodzi*, „Bibliotekarz” 1963, nr 10, s. 268.

<sup>50</sup> Taż, *W 50 lecie powstania pierwszej w Polsce Biblioteki Publicznej dla dzieci i młodzieży 1922-1972*, Łódź 1972, s. 6.

|                                               | Rok  | Miejska<br>Biblioteka<br>Publiczna | I Miejska<br>Wypożycz.<br>Książek dla<br>dorosłych | I Miejska<br>Wypożycz.<br>Książek dla<br>młodzieży | II Miejska<br>Wypożycz.<br>Książek dla<br>młodzieży | III Miejska<br>Wypożycz.<br>Książek dla<br>młodzieży | IV Miejska<br>Wypożycz.<br>Książek dla<br>młodzieży | V Miejska<br>Wypożycz.<br>Książek dla<br>młodzieży | VI Miejska<br>Wypożycz.<br>Książek dla<br>młodzieży | VII Miejska<br>Wypożycz.<br>Książek dla<br>młodzieży |
|-----------------------------------------------|------|------------------------------------|----------------------------------------------------|----------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|----------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------------|
| Stan księgo-<br>zbioru                        | 1922 | 20 715                             | -                                                  | 2 261                                              | 4 394                                               | -                                                    | -                                                   | -                                                  | Otwarta<br>w 1928 r.<br>w grudniu                   | Otwarta<br>w końcu<br>1929 r.                        |
|                                               | 1923 | 22 701                             | -                                                  | 3 375                                              | 4 586                                               | 2 454                                                | -                                                   | -                                                  |                                                     |                                                      |
|                                               | 1924 | 24 656                             | 933                                                | 3 734                                              | 4 745                                               | 3 613                                                | 1 586                                               | -                                                  |                                                     |                                                      |
|                                               | 1925 | 24 770                             | 2 850                                              | 3 966                                              |                                                     |                                                      | 2 435                                               | 1 374                                              |                                                     |                                                      |
|                                               | 1926 | 26 114                             | 2 889                                              | 4 307                                              | 4 979                                               | 4 273                                                | 2 756                                               | 2 435                                              |                                                     |                                                      |
|                                               | 1927 | 28 500                             | 4 345                                              | 5 097                                              | 5 556                                               | 4 989                                                | 3 838                                               | 3 180                                              |                                                     |                                                      |
|                                               | 1928 | 30 845                             | 5 228                                              | 5 308                                              | 5 877                                               | 5 559                                                | 4 760                                               | 3 804                                              |                                                     |                                                      |
| Frekwencja                                    | 1922 | 25 085                             | -                                                  | 21 281                                             | 1 251                                               | -                                                    | -                                                   | -                                                  |                                                     |                                                      |
|                                               | 1923 | 32 914                             | -                                                  | 40 776                                             |                                                     | -                                                    | -                                                   | -                                                  |                                                     |                                                      |
|                                               | 1924 | 38 094                             | -                                                  | 46 922                                             | 46 636                                              | 46 198                                               | -                                                   | -                                                  |                                                     |                                                      |
|                                               | 1925 | 43 981                             | 16 670                                             | 37 323                                             | 45 430                                              | 61 873                                               | 27 474                                              | 11 024                                             |                                                     |                                                      |
|                                               | 1926 | 28 876                             | 40 499                                             | 31 798                                             | 44 528                                              | 93 305                                               | 42 373                                              | 37 347                                             |                                                     |                                                      |
|                                               | 1927 | 31 881                             | 41 725                                             | 29 048                                             | 42 441                                              | 46 521                                               | 41 240                                              | 43 675                                             |                                                     |                                                      |
|                                               | 1928 | 21 439                             | 41 077                                             | 23 367                                             | 37 341                                              | 35 991                                               | 41 126                                              | 41 403                                             |                                                     |                                                      |
| Udostępnione<br>zbiory                        | 1922 | 45 082                             | -                                                  | 28 812                                             | 961                                                 | -                                                    | -                                                   | -                                                  |                                                     |                                                      |
|                                               | 1923 | 58 606                             | -                                                  | 58 415                                             | 20 457                                              | -                                                    | -                                                   | -                                                  |                                                     |                                                      |
|                                               | 1924 | 67 575                             | -                                                  | 82 937                                             | 59 708                                              | 58 498                                               | -                                                   | -                                                  |                                                     |                                                      |
|                                               | 1925 | 81 201                             | 32 469                                             | 67 020                                             | 69 458                                              | 61 872                                               | 45 473                                              | 13 375                                             |                                                     |                                                      |
|                                               | 1926 | 55 693                             | 83 200                                             | 62 222                                             | 65 106                                              | 61 694                                               | 59 476                                              | 51 590                                             |                                                     |                                                      |
|                                               | 1927 | 41 931                             | 80 460                                             | 64 475                                             | 60 310                                              | 56 935                                               | 58 657                                              | 63 024                                             |                                                     |                                                      |
|                                               | 1928 | 44 717                             | 81 717                                             | 56 102                                             | 53 736                                              | 44 019                                               | 57 081                                              | 59 384                                             |                                                     |                                                      |
| Frekwencja<br>w świetlicach<br>bibliotecznych | 1922 |                                    |                                                    |                                                    |                                                     |                                                      |                                                     |                                                    |                                                     |                                                      |
|                                               | 1923 |                                    |                                                    |                                                    |                                                     |                                                      |                                                     |                                                    |                                                     |                                                      |
|                                               | 1924 |                                    | 14 039                                             | 4 593                                              | 11 880                                              | 11 592                                               |                                                     |                                                    |                                                     |                                                      |
|                                               | 1925 |                                    | 29 249                                             |                                                    |                                                     |                                                      |                                                     |                                                    |                                                     |                                                      |
|                                               | 1926 |                                    | 22 443                                             | 2 467                                              | 11 216                                              | 18 726                                               |                                                     |                                                    |                                                     |                                                      |
|                                               | 1927 |                                    |                                                    | 989                                                |                                                     | 21 484                                               |                                                     |                                                    |                                                     |                                                      |
|                                               | 1928 |                                    |                                                    |                                                    |                                                     |                                                      |                                                     |                                                    |                                                     |                                                      |

Tab. 7. Dane statystyczne bibliotek miejskich za lata 1922-1927.

Źródło: *Księga pamiątkowa dziesięciolecia samorządu miasta Łodzi 1919-1929*, red. J. Holcgreber, Łódź 1930.

Miejską sieć biblioteczną uzupełniała czytelnia przy Miejskim Kinematografie Oświatowym na Wodnym Rynku (obecnie pl. Zwycięstwa) oraz dwa punkty biblioteczne działające w więzieniach. Zorganizowana w obu łódzkich więzieniach - śledczym i karnym w drugim półroczu 1929 r. biblioteka posiadała „niewielki zasób książek, który przy umiejętnej pracy bibliotekarza służył 150-200 osobom”<sup>51</sup>.

Staraniem Magistratu dostęp do książki zapewniony był także poprzez niewielkie biblioteczki urządzone w placówkach wychowawczych dla dzieci i młodzieży. Zimą 1928/29 z inicjatywy przewodniczącego Wydziału Oświaty i Kultury – Przecława Smolika oraz sędziów Pniewskiego i dra Świąteckiego otwarta została *Pierwsza Miejska Świetlica dla młodzieży robotniczej*, zlokalizowana przy budynku Sądu dla Nieletnich. Pomieszczenia świetlicy „urządzone odpowiednio kosztem Zarządu Miasta i wyposażone w biblioteczkę, czasopisma dla młodzieży, w warsztaty stolarski i introligatorski”<sup>52</sup>, w przeróżne przyrządy do gry i zabawy, stały się pod kierownictwem płatnej przez Zarząd Miasta wychowawczyni miejscem zebrań, pracy i zabawy, jakoby klubem dla tych małoletnich, prawie bezdomnych włóczęgów. Świetlicę, tj. lokal jej wraz z urządzeniem całym, warsztatami, biblioteczką, przyrządami do gier i zabaw, oddano im samym w opiekę, którą te dzieci wykonują, zorganizowawszy własny samorząd, sąd koleżeński i zarząd”<sup>53</sup>. W 1929 r. otwarto *II Miejską Świetlicę* przy ul. Lokatorskiej 16, w roku szkolnym 1934/35 kolejną przy ul. Siewnej, *IV Miejską Świetlicę dla Dzieci i Młodzieży* przy ul. Podmiejskiej 21 rozpoczęła działalność w roku szkolnym 1936/37, a rok później kolejna *Miejska Świetlica dla młodzieży*, zlokalizowana przy ul. Senatorskiej 8. Świetlice miały być miejscem „wychowania społecznego i pracy samokształceniowej”<sup>54</sup>. Praca zespołów samokształceniowych ułatwiona była przez zaopatrzenie świetlic w książki oraz czasopisma<sup>55</sup>.

---

<sup>51</sup> *Księga pamiątkowa dziesięciolecia samorządu miasta Łodzi 1919-1929*, red. J. Holcgreber, Łódź 1930, s. 165.

<sup>52</sup> Warsztat introligatorski działał wcześniej także w utrzymywanym przez Miejscową Radę Opiekuńczą Schronisku dla chłopców przy ul. Piotrkowskiej 17. „Głos Polski” z 31 stycznia 1919 r. podawał: *W sali zajęć zatrudnionych jest stale sześciu chłopców przy nauce introligatorstwa. Roboty jest zawsze moc nad oprawą książek dla tutejszych bibliotek.*

<sup>53</sup> *Księga pamiątkowa dziesięciolecia samorządu miasta Łodzi 1919-1929*, op. cit., s. 165.

<sup>54</sup> *Samorząd miasta Łodzi w latach 1933-1937. Sprawozdanie z działalności Zarządu Miejskiego w Łodzi*, Łódź 1938, s. 120.

<sup>55</sup> B. Szczepańska, *Działalność łódzkiego samorządu miejskiego w dziedzinie oświaty powszechnej i pozaszkolnej w latach 1919-1939*, Łódź 2002, s. 234.

## ZAKOŃCZENIE

Otwarta w październiku 1917 r. Miejska Biblioteka Publiczna nie była pierwszą w niepodległej Polsce placówką szeroko udostępniającą zbiory<sup>56</sup>. Specyficzne warunki rozwoju miasta zadecydowały jednak, że była to biblioteka tworzona od podstaw. Istotny wpływ na rozwój tej instytucji miał fakt przejęcia jej już 1 stycznia 1922 roku przez władze miejskie. Finansowanie ksiąźnicy z budżetu miasta umożliwiło także realizację projektu zorganizowania na terenie miasta sieci bibliotek. Biblioteki miejskie nieprzerwanie funkcjonowały w niepewnej sytuacji gospodarczej lat kryzysu, podczas gdy „niektóre spośród bibliotek łódzkich opierających nadal swe istnienie na filantropii społecznej i honorowej pracy ofiarnych jednostek nie przetrwały tego krytycznego czasu”<sup>57</sup>. Nakreślona w 1921 r. w planie wzorcowym struktura sieci miejskiej, ulepszana i doskonalona wewnętrznie w praktyce stała się modelem dla wszystkich organizowanych później bibliotek w innych miastach. Szczególnie wysoko oceniana była działalność miejskich bibliotek dla dzieci, na co wskazują słowa Heleny Radlińskiej, która pisała:

Spośród bibliotek publicznych dla młodzieży najwybitniejsze miejsce należy się trzem miejskim wypożyczalniom łódzkim. [...] Poziom [ich] pracy dorasta do najlepszych wzorów obcych<sup>58</sup>.

Osiągnięcie w Łodzi tak ważkich rezultatów w zakresie bibliotekarstwa wynikało z dostrzegania przez samorząd miejski roli bibliotek w rozwoju oświaty i kultury, do czego znacznie przyczyniły się poczynania podejmowane przez osobę blisko współpracującą z łódzkimi władzami – dyrektora Biblioteki Publicznej, Jana Augustyniaka.

---

<sup>56</sup> Biblioteki o charakterze publicznym istniały już m.in. w Warszawie, Lublinie, Kielcach i Kaliszu.

<sup>57</sup> W. Wieczorek, op. cit., s. 55.

<sup>58</sup> H. Radlińska, *Rola książki i biblioteki*, „Rocznik Pedagogiczny – seria 2” 1924, t. 2, s. 86.

---

*Iwona Kaczmarek***EDUCATIONAL AND PUBLIC LIBRARIES IN ŁÓDŹ  
IN THE INTERWAR PERIOD**

Łódź of the interwar period was the second, after the capital, most populous city of the Second Republic of Poland. After regaining independence, the population of the city was about 300,000 inhabitants. In 1919 there were about 80 large libraries of various types in the area of Łódź. They included: the Public Library, public libraries run by cultural and educational societies, libraries run by social and cultural associations, libraries run by trade unions and professional associations as well as libraries at schools. These places faced a lot of financial perplexities as well as housing problems. An important achievement of the Łódź librarianship of the twenty year interwar period was to carry out the concept of the inter-municipal library network with the Public Library as the central research library, places to borrow books for children, adolescents and adults. The author of the project presented in 1921 at the meeting of the Cultural and Educational Magistrate was Jan Augustyniak.